

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

ƏYANİ TƏHSİL

«CİNAYƏT PROSESİ» KAFEDRASI

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 5/2. «Cinayət mühakimə icraatının iştirakçıları»

vaxt - 6 saat:
mühz - 4 saat:
sem - 2 saat

Tərtib etdi:

«Cinayət prosesi» kafedrasının
müəllimi, polis mayoru
İlqar Eyyubov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilməklə bəyənilmişdir.

PROTOKOL № ____ « ____ » _____ 2021-ci il .

BAKİ – 2021

Mövzu № 5/2. «Cinayət mühakimə icraatının iştirakçıları»

PLAN:

GİRİŞ:

1. Cinayət prosesində müdafiə tərəfi.
2. Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər.
3. Nümayəndələr və hüquq varisləri. Cinayət prosesində etirazlar.
- 3.1. Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin təmin edilməsi.

NƏTİCƏ:

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı şəh, 12 noyabr 1995-ci il. 125-133-cü mad.
2. Azərbaycan Respublikasının CPM-si. Bakı – 2021,
3. Azərbaycan Respublikasının CM. Bakı, 2007. mad.14
4. «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. Azərbaycan Respublikası CPM-in Kommentariyası. «DİGESTA»
6. C.H.Mövsümov «Cinayət prosesi» Dərslik. Bakı,2019.
7. Mirağa Cəfərquliyev «Cinayət prosesi» Dərslik, Bakı - 2008.
8. Rusiya Federasiyasının CPM-si. mad.37. Moskva, 2006
9. Azərbaycan Respublikasının (ekstradisiya) haqqında Qanunu.
10. «Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin hakimlərinin sayının artırılması və məhkəmələrin ərazi yurisdiksiyasının müəyyən edilməsi haqqında» 17 avqust 2006 il tarixli Fərman
11. В.И.Радченко «Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РФ» стр: 37. Москва, 2006
12. С.Ф.Шумилин «Полномочия следователя» Москва, 2006.
13. В.П. Божьева «Уголовный процесс» 3-е изд. Москва, 2003
- 14."Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə tibbi və psixoloji yardım göstərilməsi, habelə onların tibb müəssisələrində saxlanması Qaydaları"nın təsdiq edilməsi barədə Bakı şəhəri, 18 aprel 2013-cü il
- 15.Azərbaycan Respublikası DİN-in 30.08.2011-ci il 560 nömrəli əmri. Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında təhqiqat işinin təşkilinə dair təlimatın təsdiq edilməsi barədə.
- 16.Azərbaycan Respublikası DİN-in 03.11.2011-ci il tarixli 680 nömrəli əmri «Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında Təlimatın təsdiq olunması barədə»
- 17.Azərbaycan Respublikası DİN-in 26.08.2011ci il tarixli 555 nömrəli əmri «DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə»

18. Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018
19. Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018
20. Firuzə Abbasova “Cinayət prosesi” Dərslük. Ümumi hissə. Bakı 2021”Zərdabi LTD” MMC, 2012, 416 s.
21. Cinayət prosesi. Məsələlər Topusu N.Əliyev, S.Ağayev, A. Mikayılov, İ.Eyyubov, V. Qasımov, Bakı: Mütərcim, 2014-216 səh.

GİRİŞ

Keçən mühazirəmizdə cinayət prosesinin iştirakçısının anlayışı, təsnifatı, məhkəmənin və ittiham tərəfinə aid edilən orqanların hüquqi vəziyyəti, onların prosesual hüquq və vəzifələri şərh olundu.

Bu günkü mühazirəmizdə cinayət prosesində müdafiə tərəfi, cinayət mühakimə icraatında iştirak edən digər şəxslər, həmçinin nümayəndələr və hüquq varisləri, cinayət mühakimə icraatında etirazlar və onların həlli məsələlərini aydınlaşdıracağıq.

Ümumiyyətlə, yeni cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət prosesinin iştirakçılarının, əsasən də şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin hüquq və azadlıqlarının maksimum dərəcədə təmininə yönəlmişdir. Burada təkcə şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin deyil, həmçinin şahidin, hal şahidlərinin, ekspertin, mütəxəssisin, məhkəmə iclasının katibinin, tərcüməçinin hüquqi vəziyyəti, prosesdə yeri və rolu məsələləri ətraflı tənzimlənmişdir.

Hər bir proses iştirakçısının cinayət prosesini həyata keçirən orqana qanunda nəzərdə tutulmuş hallar olduqda etiraz etmək və müvafiq vəsatəti qaldırmaq hüququ vardır. Onları bunu ya bilavasitə özləri, ya da nümayəndələri və ya hüquq varisləri vasitəsilə həyata keçirirlər.

Sual 1. Cinayət prosesində müdafiə tərəfi.

Cinayət prosesində müdafiə tərəfinə aşağıdakı şəxslər aid edilir:

1. Şübhəli şəxs (CPM-in 90-cı mad)
2. Təqsirləndirilən şəxs (CPM-in 91-ci mad)
3. Müdafiəçi (CPM-in 92-ci mad)
4. Mülki cavbdeh (CPM-in 92-ci mad)

CPM-in 90-cı maddəsi prosesual fəaliyyəti başlıca olaraq müdafiə xarakteri daşıyan proses iştirakçılarında birinin – şübhəli şəxsin hüquq və vəzifələrini təsbit etmişdir. Burada şübhəli şəxs dedikdə, cinayət əməlini törətməsi ehtimal olunan şəxs deyil, cinayət-prosessual qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada rəsmi olaraq cinayət prosesinin iştirakçısı olmuş şəxs başa düşülür. Cinayət törətməsi ehtimal olunan şəxs heç bir rəsmi prosesual sənədlə cinayət prosesinin iştirakçısı hesab edilmir və yalnız ayrı-ayrı istintaq versiyaları üzrə onun cinayət əməli ilə əlaqəsi yoxlanılır. Lakin şübhəli şəxs rəsmi prosesual sənədlə cinayət prosesinin iştirakçısı statusunu əldə edir.

CPM-in 90.1-ci maddəsi şübhəli şəxs statusunun əldə edilməsinin üç əsasını nəzərdə tutmuşdur:

1. Şəxsə ittiham elan olunması üçün onun barəsində tutulma haqqında qərarın çıxarılması;
2. Cinayət törətməkdə şübhələndiyinə görə şəxsin tutulması;
3. Şəxs barəsində həbs, girov və ya ev düstaqlığı istisna olmaqla, qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın çıxarılması.

İttiham elan olunması üçün barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs şübhəli şəxs statusunu həmin qərarın ona elan olunduğu (deməli, həm də onun faktiki olaraq tutulduğu) andan əldə edir və bu, tutulma haqqında qərarla və tutulma haqqında protokolla rəsmiləşdirilir. Bu halda şəxsin tutulması CPM-in 150-ci maddəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir (CPM-in 150-ci mad şəhrinə bax).

Cinayət törətməkdə şübhələndiyinə görə tutulmuş şəxs şübhəli şəxs statusunu tutulduğu andan əldə edir və bu, tutulma protokolu ilə rəsmiləşdirilir.

Cinayət törətməkdə şübhələndiyinə görə şəxsin barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi CPM-in 17-ci fəslinin müvafiq normalarında nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda həyata keçirilir. Belə şəxs barəsində həbs, girov və ev dustaqlığı istisna olmaqla, digər qətimkan tədbirləri tətbiq edilə bilər və o, müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ona elan edildiyi andan şübhəli şəxs statusunu əldə edir. Bu zaman həmin şəxsin şübhəli şəxs statusunu əldə etməsi qətimkan tədbirinin tətbiqi haqqında qərarla və bu qərarın şəxsə elan edilməsi barədə protokolla rəsmiləşdirilir.

CPM-in 90-cı maddəsi, habelə digər normaları hansı halda şəxs barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi ilə onun şübhəli şəxs statusunu qazandığını dəqiqləşdirməmişdir. Lakin cinayət-prosessual qanunvericiliyin müxtəlif normalarının təhlili əsasında belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, CPM-in 90.1.3-cü maddəsində göstərilmiş əsasla (haqqında qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar) şübhəli şəxs statusu əldə edən şəxsləri 2 qrupa bölmək olar:

1. Barəsində CPM-in 294-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat başlanmış şəxs;

2. Konkret cinayətin törədilməsində şübhələndiyinə görə barəsində cinayət işi başlanması haqqında qərar çıxarılmış, lakin hələ ittiham elan edilməmiş şəxs.

Yuxarıda göstərilən hər iki qrupa daxil olan şəxslər 10 gündən çox olmayan müddətdə şübhəli şəxs statusuna malik olacaqlar. Həmin müddət ərzində onların barəsində həbs və ona alternativ qətimkan tədbirlərindən başqa qətimkan tədbiri seçilə bilər.

Yuxarıda göstərilmiş ikinci qrupa daxil olan şəxslər o hallarda şübhəli şəxs statusunu qazanırlar ki, onlar yalnız konkret şəxs tərəfindən törədilə bilən cinayəti (məsələn, billə-billə yalan ifadə vermə (AR CM-in 297-ci maddəsi), fərariyyət (AR CM-in 234-cü maddəsi) və s.) törətməkdə şübhəli bilinirlər, lakin hələ onlara ittiham elan etmək üçün kifayət qədər əsaslar yoxdur.

Yuxarıda göstərilmiş birinci qrupa daxil olan şübhəli şəxslər barəsində qətimkan tədbiri tətbiq edilməyə də bilər. Lakin həmin şəxslər də şübhəli şəxsin bütün hüquq və vəzifələrinə malikdirlər.

CPM-in 90.2-ci maddəsində şübhəli şəxs qismində qalmanın son müddətləri göstərilmişdir. Şübhəli şəxs tutulduqda tutulma anından başlayaraq 48 saatdan artıq olmamaqla, barəsində qətimkan tədbiri seçildikdə isə həmin tədbirin seçilməsi haqqında qərar ona elan edildiyi andan başlayaraq 10 sutkadan artıq olmamaqla həmin prosesual vəziyyətdə qala bilər. Göstərilən müddətlər keçənədək şübhəli şəxsin prosesual vəziyyətində iki istiqamətdə dəyişiklik baş verə bilər:

1. şübhəli şəxsin cinayət törətməsini təsdiqləyən kifayət qədər ilkin sübutlar olduqda onun barəsində CPM-in 223-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında əsaslandırılmış qərar qəbul edilir və o, təqsirləndirilən şəxsə çevrilir;

2. cinayətin törədilməsinə şübhələr kifayət qədər əsaslı olmadıqda tutulmuş şübhəli şəxs azad edilir, onun barəsində qətimkan tədbiri

seçilmiş olduqda isə həmin qətimkan tədbiri ləğv edilir və o, sərbəst buraxılır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının yeni konsepsiyası şübhəli şəxsin hüquqlarını və qanuni mənafelərini qorumağa yönəlmiş bir sıra əlavə təminatların cinayət-prosessual qanunvericiliklə də öz əksini tapmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu mövqedən çıxış edən qanunverici CPM-in 90.6-cı maddəsində təhqiqatçı, müstəntiq və prokurora şübhəli şəxsin hüquqlarını təmin etmək üçün tədbirlər görmək və ona öz müdafiəsini təmin etmək üçün şərait yaratmaq vəzifəsini həvalə etmişdir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan və vəzifəli şəxslər bu mühüm vəzifəni dönmədən yerinə yetirməli, başlıcası isə şübhəli şəxsin CPM-in 90.7-ci maddəsində təsbit olunmuş hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər. Şübhəli şəxs tutulduqda onun CPM-in 153-cü maddəsində sadalanmış hüquqlarının təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan edildiyi andan şübhəli şəxs aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

1. nədə şübhələndiyini bilmək (şübhənin məzmunu – ona istinad edilmiş cinayət qanununun ilə nəzərdə tutulmuş əməlin faktiki tərəfi və hüquqi tövsifi);

2. tutulduğu halda tutulmanın əsaslarını bilmək və tutulduğu andan müdafiəçidən hüquqi yardım almaq, onu tutmuş şxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;

3. tutulma haqqında və ya qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın surətini almaq;

4. tutulma haqqında protokol tərtib olunduqdan dərhal sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;

5. tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan olunduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq;

6. tutulduqdan dərhal sonra ailəsinə, qohumlarına, yaşadığı və ya işlədiyi (oxuduğu) yerə telefonla və ya digər vasitələrlə tutulması barədə xəbər vermək;

7. müstəqil olaraq müdafiəçi seçmək, onun səlahiyyətinə xitam vermək, müdafiəçidən imtina etdiyi halda özü-özünü müdafiə etmək;

8. etirazlar etmək və vəsatətlər vermək və s.

TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXS. CPM-in 91.1-ci maddəsinə əsasən, təqsirləndirilən şəxs dedikdə, barəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərar çıxarılmış fiziki şəxs başa düşülür.

Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərar CPM-in 223-cü maddəsində göstərilmiş əsaslar olduqda və həmin maddədə müəyyən olunmuş qaydada çıxarılır. Lakin bu, cinayət əməlini törətmiş şəxsin təqsirləndirilən şəxs statusunu əldə etməsinin və CPM-in 91-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrdən istifadə etməsinin yeganə əsası deyildir. Məlumdur ki, cinayət təqibi cinayət işi üzrə icraat, böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat və xüsusi ittiham qaydasında icraat formasında həyata keçirilir. İcraatın bu müxtəlif formaları üzrə təqsirləndirilən şəxs statusunu əldə etmə fərqlidir.

Şəxsin təqsirləndirilən şəxs statusunu itirməsinin iki halı mümkündür:

1. cinayət prosesinin istənilən mərhələsində onun barəsində cinayət təqibinə xitam verildikdə;

2. onun barəsində məhkəmənin çıxardığı hökm qanuni qüvvəyə mindikdə;

Bu zaman məhkəmə ittiham hökmü çıxardıqda təqsirləndirilən şəxs məhkuma çevrilir, bəraət hökmü, çıxardıqda isə təqsirləndirilən şəxs vəziyyətindən çıxaraq sərbəst buraxılır (bəraət almış şəxs hesab edilir).

Yeni cinayət-prosessual qanunvericilik insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı şəkildə qorunması və həmin hüquq və

azadlıqların əsassız məhdudlaşdırılmasına yol verilməməsi məqsədi ilə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsinin bir sıra əlavə vasitələrini nəzərdə tutmuşdur. Həmin vasitələrdən biri cinayət prosesini həyata keçirən orqanların üzərinə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını təmin etmək, ona özünü müdafiə etməsi üçün imkan yaratmaq vəzifəsinin qoyulmasıdır. Təqsirləndirilən şəxsin prosesual hüquqlarının məhdudlaşdırılması, onun müdafiə hüququnun pozulması kobud prosesual pozuntu hesab edilərək, icra edilmiş hərəkətlərin və qəbul edilmiş qərarların nəticəsinin ləğv edilməsinə səbəb ola bilər.

CPM-in 91.5-ci maddəsində təqsirləndirilən şəxsin prosesual hüquqları sadalanmışdır.

Təqsirləndirilən şəxsin ən mühüm hüquqlarından biri onun nədə ittiham olunduğunu bilməsidir. Bu hüquqa müvafiq olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya məhkəmə şəxsi təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edərkən onun nədə ittiham olunduğunu ona izah etməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin aşağıdakı hüquqları var:

1. nədə təqsirləndiyini bilmək (ittihamın məzmunu – verilmiş ittihamın faktiki tərəfi və hüquqi tövsif), ittiham elan edildikdə, habelə həbsə alındıqdan və ya barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olunduqdan dərhal sonra müvafiq qərarın surətini almaq;
2. onu tutmuş və ya həbs haqqında qərarı icra etmiş şəxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;
3. dərhal tutulma və həbsə alma protokolu tərtib olunduqdan sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;
4. həbsə alındığı və ya ittiham elan olunduğu andan müdafiçiyə malik olmaq;
5. müdafiəçinin yardımından pulsuz istifadə etmək;

6. tutulduqdan dərhal sonra ailəsinə, qozumlarına, yaşadığı və ya işlədiyi (oxuduğu) yerə telefonla və ya digər vasitələrlə tutulması barədə xəbər vermək;

7. tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;

8. etirazlar etmək və vəsatətlər vermək və s.

Təqsirləndirilən şəxsin aşağıdakı vəzifələri var:

1. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışı ilə gəlmək;

2. həbsə alınarkən baxışa və şəxsi axtarışa məruz qalmaq;

3. həkim müayinəsinə, əl-barmaq izlərinin götürülməsinə, şəklinin çəkilməsinə, qan, bədən ifrazatı nümunələrinin götürülməsinə məruz qalmaq;

4. müayinəyə məruz qalmaq və s.

MÜDAFİƏÇİ. Cinayət prosesində müdafiəçi qismində yalnız AR-nın ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil iştirak edə bilər. Müdafiəçi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti və onun iştirakı ilə baxılan cinayət işinin xarakteri ilə eyniləşdirilə bilməz.

CPM-in 92.1-ci maddəsinin və «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» AR-in 28 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununun 4-cü maddəsinin sistemli təhlilinə əsasən, belə bir nəticəyə gəlinir ki, AR-nın cinayət prosesində müdafiəçi qismində yalnız Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan vəkillər çıxış edə bilərlər. Fikrimizcə, adı çəkilən Qanunun istinad etdiyimiz norması şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin özünə müdafiəçi seçməkdə azadlığını və deməli, onların AR Konst-da təsbit olunmuş hüquqi yardım almaq hüququnu məhdudlaşdırır.

Müdafiəçi dedikdə, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquq və qanuni mənafeələrini cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müdafiə edən və cinayət təqibi ilə bağlı icraatda onlara hərtərəfli yardım göstərən şəxs başa düşülür. Vəkil hüquq və mənafeələrini müdafiə edəcəyi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə (və ya onların qanuni nümayəndəsi ilə, yaxud onların razılığı ilə digər şəxslə)

hüquqi yardım göstərilməsinə dair müqavilə bağladıqdan sonra təmsil etdiyi vəkillik qurumunun orderini almalı və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etməlidir («Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 5-ci maddəsi).

Şəxs konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə hüquqi yardım göstərilməsinə dair müqavilə bağlandığı andan onun müdafiəsi üzrə öhdəliyi öz üzərinə götürmüş olur və ona hüquqi yardım göstərməyə borcludur, vəkil qurumunun orderini cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etdiyi andan isə müdafiəçi qismində cinayət prosesinin iştirakçısı statusunu əldə edir.

Müdafiəçinin öz peşə vəzifəsini yüksək keyfiyyətlə həyata keçirməsinin təmin edilməsinə yönəlmiş bu mühüm müddə müdafiəçinin şəxsiyyətinin onun hüquqi yardım göstərdiyi şəxslə, yaxud onun tərəfindən törədilmiş əməllə heç bir əlaqəsi olmadığını göstərir.

Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs öz maddi imkanından, habelə onun barəsindəki işin xarakterindən asılı olaraq bir və ya bir neçə müdafiəçiyə malik ola bilər. Həmin müdafiəçilərdən istənilən birinin iştirakı ilə keçirilmiş istintaq və ya prosesual hərəkət müdafiəçinin iştirakı ilə keçirilmiş hesab edilir və müdafiəçinin iştirakı məcburi olan hallarda onlardan birinin iştirakı kifayətdir ki, müvafiq prosesual hərəkət qanuni hesab edilsin.

Cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakı aşağıdakı hallarda təmin olunmalıdır:

1. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tələb etdikdə;
2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs lal, kor, kar olduğuna, danışmaq, eşitmək, görmək funksiyalarına digər ciddi qüsurlar olduğuna, uzun sürən ağır xəstəliyinə, habelə kəmağıllığa, aşkar əqli zifliyə və digər qüsurlara görə müdafiə hüququnu məstəqil həyata keçirə bilmədikdə;

3. cinayət təqibi üzrə icraat aparılan anda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsdə ruhi xəstəliyin kəskinləşməsi və ya müvəqqəti ruhi pozuntu aşkar edildikdə;

4. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilmədikdə;

5. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmadıqda;

6. təqsirləndirilən şəxs müddətli hərbi xidmət qulluqçusu olduqda;

7. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə xüsusilə ağır cinayət törətməsi istinad edildikdə;

8. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs məcburi qaydada xüsusi tibbi stasionar müalicə-psixiatriya müəssisəsinə yerləşdirildikdə;

9. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tutulduqda və ya təqsirləndirilən şəxs haqqında nətimkan tədbiri qismində həbs tətbiq edildikdə (CPM-in 153.2.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna edilməklə);

10. cinayət təqibi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdikdən sonra həyata keçirildikdə;

11. təqsirləndirilən şəxslərin qanuni mənafeləri arasında ziddiyyət mövcuddursa və onlardan birinin müdafiəçisi olduqda;

12. cinayət təqibi cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaqsız vəziyyətdə törədən şəxs barəsində həyata keçirildikdə;

CPM-in 92.3-cü maddəsində sadalanmış hallardan hər hansı biri mövcud olduqda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi ilə təmin edilməsi məcburi hesab edilmişdir. Lakin bu hallardan bəziləri mövcud olduqda müdafiəçinin iştirakı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin iradəsi ildə də bağlıdır. Belə ki, CPM-in 92.12-ci maddəsinə əsasən, CPM-in 92.3.1-ci, 92.3.6-92.3.7-ci və 92.3.9-92.3.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçidən imtinası onun cinayət prosesində iştirakını istisna edir.

Lakin CPM-in 92.3.2-92.3.5-ci, 92.3.8-ci, 92.3.12-ci və 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar mövcud olduqda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin istəyib-istəməməsindən asılı olmayaraq, müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakı mütləq təmin edilməlidir.

Mülki cavabdeh. CPM-in 93-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi üzrə icraatla bağlı mülki cavabdeh qismində o şəxs tanına bilər ki, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu və nəzərdə tutulan cinayət əməlini törətməsi nəticəsində vurulmuş maddi ziyanı görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşsın. Cinayət əməli nəticəsində maddi, mənəvi və ya fiziki ziyanı həmin əməlin «müəllifi» - təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs yetirir. Bu səbəbdən də cinayət prosesində mülki cavabdeh qismində əksər hallarda təqsirləndirilən şəxs tanınır. Lakin Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində müəyyən edilmiş bir sıra hallarda vurulmuş ziyanı görə maddi məsuliyyəti həmin ziyanı bilavasitə yetirmiş şəxsin özü yox, onun hərəkətlərinə nəzarət etməli olan başqa şəxs daşıyır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının MM-nin 1103-cü və 1104-cü maddələrinə görə 18 yaşınadək olan təqsirləndirilən şəxslərin vurduqları ziyanı görə onların valideynləri (övladlığav götürənləri), qəyyumlar (himayəçilərini), habelə bu şəxslər tərbiyə və müəllimə müəssisələrində, yaxud qəyyumluq (himayəçilik) funksiyasını yerinə yetirən başqa təşkilatda olduqda, həmin təşkilatlar məsuliyyət daşıya bilər.

Mülki cavabdeh qismində tanınmaq haqqında qərar təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən qəbul edilir. İddia verilən anda şəxsin mülki cavabdeh qismində tanınmasına əsaslar kifayət deyilsə, həmin qərar kifayət qədər əsaslar müəyyən edilən kimi dərhal qəbul olunur.

Mülki cavabdeh qismində tanındıqdan sonra həmin şəxsin üzərinə təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərinə görə maddi məsuliyyət qoyula bilməməsi və ya şəxsin mülki cavabdeh vəziyyətində qalmasına digər

əsaslar olmadığı müəyyən edilərsə, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə əsaslandırılmış qərarı ilə qşəxsin cinayət prosesində mülki cavabdeh qismində iştirakına xitam verir.

Mülki cavabdeh aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

1. ittihamın mahiyyətini bilmək;
2. ona qarşı verilmiş iddia üzrə izahat və ifadə vermək;
3. cinayət işinə əlavə və məhkəmə iclasında tədqiq olunması üçün sübutlar və digər materiallar təqdim etmək və s.

Sual 2. Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər.

Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin dairəsi qanunvericilikdə müəyyən olunmuşdur. **Digər şəxslərin hüquqi statusunu ittiham və müdafiə tərəfindən fərqləndirən cəhət cinayət-prosessual marağın olmaması və prosesdə köməkçi funksiyanı yerinə yetirməlidir.**

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 7.0.29-cu maddəsinə əsasən **cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərə hal şahidi, şahid, mütəxəssis, ekspert, məhkəmə iclasının katibi və tərcüməçi aid edilir.**

Hal şahidi. Hal şahidi dedikdə, aparılan cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında aşkar olunan faktların, onların məzmununun, gedişinin və nəticələrinin təsdiq olunması üçün CPM-in 236-cı (hadisə yerinə baxış), 244-cü (axtarış və ya götürmə) və 246-cı (şəxsi axtarış və ya götürmə) maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirak etmək üçün cəlb edilmiş şəxs başa düşülür.

Yalnız cinayət işinin nəticəsində maraqlı olmayan şəxslər hal şahidi ola bilərlər. «Maraqlı olmama» anlayışının məzmunu açıqlanmır. Maraq CPM-in 94.1-ci maddəsində göstərildiyi kimi, tək cə şəxsi deyil, həm də başqa hallarla əlaqədar ola bilər. Şəxsi maraq o hallarda təzahür

edə bilər ki, hal şahidi hər hansı proses iştirakçısı ilə qohumluq və ya digər yaxın münasibətlərdə, habelə borc münasibətlərində olsun.

Əgər hal şahidi qismində cəlb edilmiş şəxsin işdə marağının olması aşkar edilərsə, o cümlədən müdafiə tərəfi şəxsin işdə marağının olmasını bildirərsə, həmin dəlillərin təkzib edilməsi vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür (CPM-in 21.3-cü maddəsi).

CPM-in 94-cü maddəsində hal şahidi ola bilməyən şəxslərin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir:

a) aparılan işin icraatında iştirak edib-etməmələrindən asılı olmayaraq təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq orqanlarının və məhkəmələrin əməkdaşları;

b) yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər;

c) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayanlar;

ç) cinayət prosesinin iştirakçıları – təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların qanuni nümayəndələri, müdafiəçi, mülki cavabdeh, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi, sadalanan şəxslərin yaxın qohumları;

d) görmə, eşitmə və nitq qabiliyyətlərində qüsurları olan və ya psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslər.

Fikrimizcə, hal şahidlərinin iştirakının məcburi olduğu istintaq hərəkətlərinə əmlak üzərinə həbs qoyulmasının (CPM-in 248-254-cü maddələri), tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsinin (CPM-in 273-276-cı maddələri), şəxsin və əşyaların tanınması (CPM-in 239-cu və 240-cı maddələri), meyitin qəbirdən çıxarılmasının (CPM-in 237-ci maddəsi), poçt, teleqraf, və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulmasının, onun baxışının və götürülməsinin (CPM-in 255-258-ci maddələri) də aid edilməsi məqsədəuyğundur.

Əgər iki hal şahidi istintaq hərəkətinin bütün hüquqi əhəmiyyətli hallarını eyni vaxtda müşahidə edə bilməzsə, hal şahidlərinin sayı ikidən

çox olmalıdır (məs, axtarış istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi zamanı).

Hal şahidi aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. cinayət təqibi orqanının çağırışı ilə gəlmək;
2. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tələbi ilə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərlə münasibətləri barədə məlumat vermək;
3. istintaq hərəkətini aparan şəxsin göstərişlərinə tabe olmaq.

Hal şahidinin aşağıdakı hüquqları var:

1. müvafiq istintaq hərəkətinin icraatında onun başlanmasından qurtarmasınadək iştirak etmək;
2. iştirak etdiyi istintaq hərəkətinin protokolu ilə tanış olmaq, qeyd edilməsi zəruri olan halların müvafiq protokola daxil edilməsini tələb etmək;
3. müvafiq istintaq hərəkətinin icraatı və onun protokolu ilə tanış olarkən baş verənlərə dair öz etirazını bildirmək;
4. istintaq hərəkəti protokolunu yalnız şəxsən dərk etdiyi hallarda imzalamaq.

Şahid. İş üzrə hər hansı əhəmiyyət kəsb edən hallardan xəbərdar olan şəxs ittiham tərəfindən ibtidai araşdırma və ya məhkəmə baxışı zamanı, müdafiə tərəfindən isə məhkəmə baxışı zamanı çağırılıb şahid qismində dindirilə bilər.

CPM-in 95.2-ci maddəsinə görə, şahid qismində çağırılıb dindirilən bilməyən şəxslərə aid edilir: a) azyaşlı olduqlarına, fiziki və psixi qüsurlarına görə cinayət təqibi üzrə araşdırılmaı halları düzgün qavraya və düzgün ifadə edə bilməyən şəxslər; b) müdafiəçi qismində hüquqi yardım göstərilməsi ilə əlaqədar həmin cinayət prosesinə aid olan məlumatları bilən vəkillər; c) cinayət prosesində zərər çəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının və ya mülki cavabdehin nümayəndəsi qismində cinayət prosesində iştirakı ilə əlaqədar həmin cinayət prosesinə aid məlumatları bilən şəxslər; ç) cinayət təqibi zamanı yol verilmiş nöqsan və

vəzifədən sui-istifadə halları, yeni açılmış hallara görə icraatın təzələnməsi və itirilmiş icraatın bərpası halları istisna olmaqla, öz prosesual səlahiyyətlərini cinayət prosesi ilə əlaqədar həyata keçirilmiş hakim, andlı iclasçı, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı və ya məhkəmə iclasının katibi.

Şəxsin azyaşlı olması onun şahid qismində dindirilməsini istisna etmir. Azyaşlı şəxs cinayət işi və ya digər materiallar üçün əhəmiyyətli məlumatları şifahi və ya digər formada təqdim edə bilərsə, o, yaşından asılı olmayaraq dindirilə bilər (CPM-in 228.1-ci maddə).

Şahid aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışı ilə istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə iştirak etmək üçün gəlmək və dindirmədə ona məlumat olan bütün hallar üzrə suallara tam və düzgün cavab vermək;

2. ifadələrinin düzgünlüyünü istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin protokolunda imzası ilə təsdiq etmək;

3. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tələbi ilə onda olan əşyaları, sənədləri və nümunələri müqayisəli tədqiqat üçün təqdim etmək və s.

Şahidin aşağıdakı hüquqları var:

1. hansı cinayət işi üzrə çağırıldığını bilmək;

2. onun dindirilməsində iştirak edən tərcüməçiyə etiraz etmək;

3. xahişlər etmək;

4. özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadələrin verilməsindən, materialların və məlumatların təqdim olunmasından imtina etmək və s.

Mütəxəssis. Mütəxəssis cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən *təyin edilmiş şəxsdir*. Yetkinlik

yaşına çatmamış zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, habelə şahidin dindirilməsində iştirak etmiş müəllim mütəxəssis hesab olunur. Mütəxəssis cinayət prosesi iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə bilər.

Mütəxəssis cinayət prosesini həyata keçirən orqana zəruri kömək göstərilməsi üçün kifayət qədər biliyə və bacarığa malik olmalıdır.

Şəxs cinayət prosesinin hüquqi məsələləri üzrə mütəxəssis qismində təyin oluna və ya digər formada cəlb edilə bilməz. Mütəxəssisin ifadə etdiyi fikir ekspert rəyini əvəz etmir.

Cinayət prosesinin digər iştirakçısı kimi mütəxəssisin prosesual statusu aşağıdakı əsas əlamətlərlə xarakterizə olunur: 1) mütəxəssis elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahələri üzrə xüsusi biliyə və bacarığa malik olmalıdır; 2) araşdırılan cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə icaatda şəxsi marağı olmamalıdır; 3) mütəxəssis qismində cəlb edilməsi üçün şəxsin razılığı olmalıdır; 4) şəxs istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında kömək göstərmək üçün cəlb edilməlidir; 5) şəxsin mütəxəssis qismində təyin edilməsi təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməlidir; 6) mütəxəssis qismində cəlb edilən şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqana öz xüsusi ixtisasını təsdiq edən sənədləri təqdim etməlidir (CPM-in 96.4.2-ci maddəsi).

Mütəxəssis prosesual statusuna görə ekspertdən fərqlənir. Ekspert öz xüsusi biliyindən istifadə edərək apardığı ekspert tədqiqatları nəticəsində qanunla sübut növü (CPM-in 124.2.-ci maddəsi) olan ekspert rəyi verir. mütəxəssisə cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə icaatda istintaq (məhkəmə) və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında iştirak etməklə cinayət prosesini həyata keçirən orqana yazılı və ya şifahi məsləhətlər verir.

Mütəxəssis aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. zəruri kömək göstərilməsi üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlmək;

2. cinayət prosesini həyata keçirən orqana öz xüsusi ixtisasını təsdiq edən sənədləri təqdim etmək; zəruri kömək göstərilməsi qabiliyyəti olduğunu düzgün qiymətləndirmək;

3. cinayət prosesini həyata keçirən orqana peşə təcrübəsim və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərlə münasibəti barədə məlumat vermək və s.

Mütəxəssis öz vəzifələrini daha yaxşı icra etmək məqsədilə işin materialları ilə tanış olmaq, cinayət prosesinin iştirakçılarna suallar vermək və s. hüquqları vardır.

Ekspert. CPM-in 97-ci maddəsinə və «Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» 18 noyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, **ekspert elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında materialların tədqiqinin aparılması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir.** Cinayət prosesinin digər iştirakçısı kimi ekspert aşağıdakı prosesual əlamətlərə malikdir: a) ekspert elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan şəxs ola bilər; b) ekspert qismində təyin edilən şəxsin cinayət prosesində şəxsi və ya sair marağı olmamalıdır; c) şəxs öz razılığı ilə ekspert qismində təyin edilə bilər; ç) ekspert cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə icraatın materiallarının tədqiqatının aparılması məqsədilə təyin olunur; d) ekspert təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən, yaxud onların tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilməlidir.

Ekspert cinayət prosesi iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə və ya müdafiə tərəfindən dəvət oluna bilər. Ekspert müdafiə tərəfindən də dəvət edilə bilər. Hər hansı şəxs hüquqi məsələlərin araşdırılması üçün ekspert qismində təyin və ya dəvət edilə bilməz. Əks halda ekspertin prosesual funksiyaları ilə təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya hakimimn prosesual funksiyaları eyni bir şəxsdə cəmlənmiş olardı ki, bu da ekspertə etiraz edilməsi üçün əsasdır. Şəxsin ekspert qismində təyin edilməsi üçün onun xüsusi ixtisasını təsdiq edən sənəd cinayət prosesini həyata keçirən orqana və ya onu dəvət etmiş şəxsə təqdim olunmalıdır.

Ekspert ekspertizanı həyata keçirməyə başlamazdan əvvəl ekspertizanı təyin etmiş cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən billə-bilə yalan rəy verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşması barədə ona xəbərdarlıq edilir (CM-in 297-ci maddə).

Ekspertin hüquq və vəzifələrini iki qrupa ayırmaq olar: a) ekspertizanın predmetinə aid olan və rəy verilməsi ilə bağlı olan hüquq və vəzifələr; b) istintaq və ya məhkəmə hərəkətlərinin aparılmasında iştirak etməklə əlaqədar hüquq və vəzifələr.

Ekspert aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

1. rəy verilməsi üçün müqayisəli tədqiqat aparmaq məqsədilə zəruri obyekt və nümunələri əldə etmək; əlavə obyekt və digər materialların təqdim olunmasını tələb etmək;

2. rəy verilməsi üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın icazəsi ilə zəruri materiallarla tanış olmaq, işin materiallarından zəruri məlumatları çıxarışq etmək, öz vəzifələrini daha yaxşı icra etmək məqsədilə şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxslərə və şahidlərə suallar vermək;

3. ekspertizanın predmetinə aid və rəy verilməsi üçün zəruri olan istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında iştirak etmək və s.

Məhkəmə iclasının katibi. Məhkəmə iclasının katibi cinayət işlərinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara məhkəmədə baxılması zamanı məhkəmə iclasının protokollaşdırılmasını aparan şəxsdir. Məhkəmə iclası katibinin cinayət prosesində şəxsi və ya sair marağı olmamalıdır. Məhkəmə iclasının katibi məhkəmə iclasının protokollaşdırılmasını aparmaq üçün təyin edilir. Məhkəmə iclasının katibi məhkəmə işçiləri sırasından məhkəmə tərəfindən təyin edilir.

98-ci maddədə məhkəmə iclasının katibinin əsas vəzifəsini məhkəmə iclasının protokolunun aparılması olduğu göstərilə də, məhkəmə iclasının katibi bəzi inzibati-texniki vəzifələri də həyata keçirir. Məsələn, məhkəmə iclasının katibi cinayət prosesi iştirakçılarının, habelə şahidlərin, ekspertlərin, mütəxəssislərin, tərcüməçinin məhkəmə iclasına gəlməsi və gəlməyən şəxslərin gəlməməsinin səbəbləri barədə məhkəməyə məruzə edir (CPM-in 322.1.2-ci maddəsi), habelə məhkəmə iclasında sədrlik edənin göstərişi ilə andlı iclasçılar kollegiyasına namizədlər siyahısını dövlət ittihamçısına və təqsirləndirilən şəxsə (onun müdafiəçisinə) verir (CPM-in 364.4-cü maddəsi).

Məhkəmə iclasının katibi aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. məhkəmə iclası protokolunun aparılmasının təmin edilməsi üçün zəruri olan bütün müddətdə məhkəmənin iclas zalında olmaq və məhkəmə iclasında sədrlik edənin icazəsi olmadan zalı tərk etməmək;

2. məhkəmə iclası protokolunda məhkəmə icraatının gedişini, məhkəmə qərarlarını, məhkəmə iclasında iştirak edən şəxslərin vəsatətlərini, etirazlarını, ifadələrini, izahatlarını, habelə məhkəmə iclasının protokolunda göstərməli olan digər halları tam və düzgün qeyd etmək;

3. Məcəllənin 51.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdə məhkəmə iclasının protokolunu hazırlamaq və imzalamaq və s.

Tərcüməçi. Tərcüməçi cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında icraatın materiallarını, habelə məhkəmə iclasının

gedişi, istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılması zamanı səs-lənin bütün danışıqları tərcümə etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir. Tərcüməçi cinayət prosesini iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə bilər.

Tərcüməçi cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili sərbəst bilməklə yanaşı, tərcümə olunan dili də sərbəst bilməlidir. Hakim, andlı iclasçılar, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı, müdafiəçi, nümayəndə və prosesin digər iştirakçıları, hal şahidləri, məhkəmə iclasının katibi, ekspert və şahid tərcümə edilən dilləri bilsə də, üzərinə tərcüməsi vəzifəsini götürməməlidirlər.

Lalların və karların ünsiyyət işarələrini başa düşən və işarələrp vasitəsilə onlarla ünsiyyət yarada bilər şəxs də tərcüməçi hesab olunur.

Sual 3. Nümayəndlər və hüquq varisləri. Cinayət prosesində etirazlar və onların həlli.

Cinayət-prosessual qanunvericilik hər bir proses iştirakçısının üzərinə müəyyən subyektiv vəzifələri yerinə yetirmək öhdəliyi qoymaqla yanaşı, onlara subyektiv hüquqlar da vermişdir. Bu hüququn müstəqil şəkildə həyata keçirilməsi şəxsin cinayət-prosessesual fəaliyyət qabiliyyəti ilə əlaqələndirilmişdir. Belə ki, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər onlara verilmiş hüquqları müstəqil şəkildə həyata keçirə bilməzlər.

Cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətinə görə cinayət prosesini iştirakçılarının 3 kateqoriyası fərqləndirilmişdir: 1) fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər; 2) məhdud fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər; 3) tam fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər.

Qeyd edək ki, cinayət prosesinin iştirakçılarında yalnız zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, şübhəli və ya

təqsirləndirilən şəxsin və mülki cavabdehin cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti mübahisə doğura bilər. Qalan proses iştirakçılarının (hakim, andlı iclasçı, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı, müdafiəçi, ekspert, tərcüməçi və s.) cinayət prosesində iştirakı onların tutduğu vəzifə ilə bağlıdır və ya xüsusi seçim əsasında (məsələn, tərcüməçi) həyata keçirildiyindən onların cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti mübahisə doğura bilməz.

Şahidin fəaliyyət qabiliyyəti deyil, cinayət əməli ilə bağlı olan müxtəlif halların xarakterini dərk etmək və onları ifadə etmək qabiliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da mübahisə doğurduqda ekspertiza yolu ilə müəyyən edilə bilər.

Cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətinin olmaması 2 amillə əlaqələndirilmişdir:

1) hüquqi amil – şəxsin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi;

2) yaş amili – şəxsin 14 yaşına çatmaması.

Şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi mülki məhkəmə icraatı qaydasında həll edilir və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi ilə təsdiqlənir.

Cinayət prosesi üzrə icraatın həyata keçirildiyi anadək 14 yaşına çatmamış zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, yaxud mülki cavabdeh cinayət prosesində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilir. CPM-in 140.0.4-cü maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədləri olmadıqda onun yaşı ekspertiza yolu ilə müəyyən edilir.

CPM-in 100.3-cü maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş şəxsdə, mülki iddiaçıda, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsdə, yaxud mülki cavabdehdə ruhi xəstəlik, müvəqqəti ruhi pozuntu və ya kəmağıllılıq aşkar olunduqda

həmin şəxslər cinayət-prosessual qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilə bilərlər.

Zərər çəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, habelə mülki cavabdehin məhdud cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti yalnız yaşla əlaqələndirilmişdir. Bu həcmdə cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətinə 14 yaşından 18 yaşınadək olan adı çəkilən proses iştirakçıları malik olurlar.

Məhdud fəaliyyət qabiliyyəti olan proses iştirakçılarının (yetkinlik yaşına çatmamış, lakin 14 yaşına çatmış şəxslərin) cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən məhdud həcmdə tanınır. CPM-in 100.4-cü maddəsinə əsasən, onların cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudluğu ondan ibarətdir ki, hər hansı bir subyektiv hüququn belə şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsinə cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda onların qanuni nümayəndəsinin razılığı tələb olunur. Qanuni nümayəndənin razılığı şifahi formada (müvafiq istintaq və ya prosesual hərəkətin protokolunda qeyd olunmaqla) və ya yazılı formada verilə bilər.

CPM-in 100.11-ci maddəsi məhdud fəaliyyət qabiliyyətli proses iştirakçısının öz qanuni nümayəndəsinin razılığı edə bilmədiyi hərəkətləri təsbit etmişdir. Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli proses iştirakçılarına müvafiq olaraq həmin hərəkətlər aşağıdakılardır:

1. məhdud fəaliyyət qabiliyyətli xüsusi ittihamçının, barəsində cinayət qanuni ilə nəzərdə tutulmuş hərəkətin edilməsinə dair şikayətdən imtina etməsi;

2. məhdud fəaliyyət qabiliyyətli şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərər çəkmiş şəxslə barışması;

3. məhdud fəaliyyət qabiliyyətli zərər çəkmiş şəxsin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə barışması və s.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan öz qərarı ilə müvafiq olaraq fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli zərər

çəkmiş şəxs. mülki iddiaçının, şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxs, habelə mülki cavabdehin valideynlərindən, övladlığa götürənlərdən, qəyyumlardan, yaxud himayəçilərdən yalnız birini onun qanuni nümayəndəsi qismində cinayət prosesində iştirak etməyə buraxır.

Zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, yaxud mülki cavabdehin qanuni nümayəndəsi qismində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməllə müvafiq şəxsə mənəvi, fiziki və ya maddi ziyan vurması istinad edilən şəxs cinayət prosesində iştirak etmək üçün buraxıla bilməz.

Qanuni nümayəndə (CPM-in 101-ci maddə):

CPM-in 7.0.30-cu maddəsinə əsasən zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçının, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, yaxud mülki cavabdehin qanuni nümayəndələri dedikdə, CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət prosesi bu şəxslərin qanuni mənafeyini təmsil edən *valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, habelə qəyyumluq və himayəçilik orqanları* başa düşülür.

Nümayəndə (CPM-in 102-ci maddə):

CPM-in 7.0.31-ci maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçının və ya mülki cavabdehin nümayəndəsi dedikdə, cinayət prosesi zamanı bu şəxslərin qanuni mənafeyini təmsil etmək üçün notariat qaydasında təsdiq edilmiş vəkalətnaməyə malik olan şəxs başa düşülür.

Nümayəndə qismində müvafiq şəxs tərəfindən verilmiş və notariat qaydasında təsdiq edilmiş etibarnaməsi olan vəkillər və digər şəxslər iştirak edə bilərlər. *Mülki iddiaçı və mülki cavabdeh qismində hüquqi şəxsin nümayəndəsi kimi müvafiq hüquqi şəxsin rəhbəri də vəsiqə təqdim etməklə cinayət prosesində iştirak etməyə buraxıla bilər.*

Zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçının və ya mülki cavabdehin bir necə nümayəndəsi ola bilər. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan istintaq və ya digər prosesual hərəkətin aparılmasında, habelə

məhkəmə iclasında iştirak edən nümayəndələrin sayını eyni vaxtda bir nəfərədək məhdudlaşdırmağa haqlıdır.

Zərər çəkmiş şəxsinq, mülki iddiaçının və ya mülki cavabdehin nümayəndəsi cinayət prosesi zamanı şəxsiyyətin ayrılmaz hüquqları istisna olmaqla, təmsil etdiyi şəxsin hüquqlarının həyata keçirir.

CPM-in 103-cü maddəsinə müvafiq olaraq xüsusi ittihamçının nümayəndəsi cinayət təqibi üzrə icraat zamanı şəxsiyyətin ayrılmaz hüquqları istisna olmaqla, xüsusi ittihamçının hüquqlarını həyata keçirir.

Şahidin qanuni nümayəndəsi (CPM-in 104-cü mad):

CPM-in 104-cü maddəsinə müvafiq olaraq 14 yaşına çatmamış, habelə daha artıq yaşı olan, lakin yetkinlik yaşına çatmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şahidin qanuni nümayəndəsi olmadıqda cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəyyumluq və ya himayəçilik orqanı həmin şəxsin qanuni nümayəndəsi qismində təyin edilir.

Şahidin nümayəndəsi (CPM-in 105-ci mad):

CPM-in 104-cü maddəsinə müvafiq olaraq istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin icraatı zamanı şahidi cinayət prosesini həyata keçirən orqana müşayiət etmək üçün onun tərəfindən nümayəndə qismində dəvət edilmiş və bu hərəkətlərin aparılmasının başlanğıcında gəlmiş nümayəndə (vəkil və ya digər şəxs) səlahiyyətini təsdiq edən müvafiq sənədləri təqdim etdikdən sonra cinayət-prosessual hüquqlara malik olur və cinayət işi üzrə icraata buraxılır.

Zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisi (CPM-in 106-cı mad):

Hadisə nəticəsində ölmüş zərər çəkmiş şəxsin hüquq və vəzifələrini cinayət işi üzrə icraat zamanı həyata keçirmək istəyini bildirən yaxın qohumlarından biri zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisi hesab olunur.

Ölmüş zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinin cinayət prosesində iştirak etməsi üçün onun ölümünün səbəbinin də heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Şəxs bilavasitə cinayət hadisəsi ilə əlaqədar, yaxud cinayət

hadisəsindən sonra bədbəxt hadisə, xəstəlik və s. nəticəsində öldükdə, habelə Azərbaycan Respublikasının MM-in 41-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla ölmüş elan edildikdə, onun hüquqi varisinin cinayət prosesində iştirak etməsi mümkündür. Ona görə də cinayət təqibi istənilən formada (ictimai, ictimai-xüsusi, xüsusi ittiham qaydasında) həyata keçirilərkən ölmüş zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinə cinayət prosesində iştirakı mümkündür.

Zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinin cinayət prosesində iştirakının təmin olunması üçün aşağıdakı şərtlər tələb olunur.

1. zərər çəkmiş şəxsin (və ya zərər çəkmiş şəxs kimi tanına biləcək şəxsin) ölmüş olması (bu fakt müvafiq sənədlə – ölüm haqqında şəhadətnamə ilə təsdiq olunmalıdır);

2. ölmüş zərər çəkmiş şəxsin CPM-in 7.0.32-ci maddəsində dairəsi müəyyən edilmiş yaxın qohumlarından birinin onun varisi qismində cinayət prosesində iştirak etmək istəməsini bildirməsi.

Cinayət prosesində etirazlar (CPM-in 107-118-ci maddə):

Cinayət mühakimə icraatında iştirak edən şəxslərin cinayət prosesində obyektivliyinin və qərəzsizliyinin təmin edilməsinin mühüm vasitələrindən biri cinayət prosesində etirazlar institutudur.

Cinayət-prosessual qanunvericilik etiraz edilməli olan şəxslərin dairəsini aşağıdakı kimi müəyyən edir: hakim, andlı iclasçı, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı, müdafiəçi, zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının), mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, şahidin nümayəndəsi, hal şahidi, məhkəmə iclasının katibi, tərcüməçi, mütəxəssis, ekspert.

CPM-in 107.1-ci maddəsi irəli sürülmüş etirazlara dair iki şərt nəzərdə tutulur:

1) barəsində etiraz edilə bilən şəxslərin cinayət prosesində iştirakına etirazlar və özü-özünə edilmiş etirazlar əsaslandırılmalıdır; 2) etirazlar yazılı formada edilməlidir.

Hakimə etiraz o halda əsaslı sayılda və şərtsiz təmin edilə bilər ki, hər hansı şəxsin cinayət prosesində hakim qismində iştirakını istisna edən aşağıdakı hallardan heç olmasa biri olsun:

1 şəxs hakim vəzifəsinə A R-nın qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada təyin edilmədikdə;

2. hakim A R-nın qanunvericiliyinə uyğun müvafiq cinayət işinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiala baxılması üçün lazımi səlahiyyətlərə malik olmadıqda;

3. hakim həmin cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və ya onların qanuni nümayəndəsi, yaxud nümayəndəsi olduqda;

4. hakim həmin cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə şahid qismində dindirildikdə və ya dindirilə bilərsə;

5. hakim həmin cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə hal şahidi, məhkəmə iclası katibi, tərcüməçi, mütəxəssis, yaxud ekspert qismində əvvəllər iştirak etdikdə;

6. hakim birinci, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsində, həmçinin hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı hallar və yeni açılmış hallar üzrə həmin cinayət işinin və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialın baxılmasında hakim qismində əvvəllər iştirak etdikdə;

7. hakim ittiham və ya müdafi tərəfindən cinayət prosesinin hər hansı iştirakçısı ilə, habelə iştirakçının qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi ilə qohumluq, yaxud şəxsi asılılıq münasibətində olduqda;

8. hakimin cinayət təqibində maraqlı olmasını təsdiq edən konkret və mötəbər sübutlar olduqda.

Prokuror, müstəntiq və ya təhqiqatçıya etiraz və özü-özünə etiraz 109.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hallarda təmin edilir.

3.1. Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi

Şəxsin cinayət prosesinin iştirakçısı qismində tanınması barədə ərizələrə baxılmasının məcburiliyi (CPM-in 119-cu mad)

CPM-də nəzərdə tutulmuş kifayət qədər əsaslar olduqda hər bir şəxs özünün zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı və s. şəxs qismində tanınması barədə ərizə ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqana müraciət etməyə haqlıdır.

Cinayət işi üzrə icraatda iştirak edən şəxslərə hüquq və vəzifələrinin, onların həyata keçirilməsi imkanlarının izah edilməsi (CPM-in 120-ci mad)

Cinayət prosesində iştirak edən hər bir şəxsin öz hüquq və vəzifələrini, seçdiyi mövqeyinin hüquqi nəticələrini bilməyə, habelə onun iştirakı ilə keçirilən prosesual hərəkətlərin mahiyyəti ilə tanış olmaq üçün ona təqdim edilmiş sənədlərin məzmunu barədə izahlar almağa hüququ vardır.

Vəsətətlərə və xahişlərə baxılmasının məcburiliyi (CPM-in 121-ci mad)

Prosesual hərəkətlərdən və qərarlardan şikayət etmək hüququ (CPM-in 122-ci mad)

Cinayət prosesində iştirak edən zərər çəkmiş şəxslərin, şahidlərin, təqsirləndirilən və digər şəxslərin *dövlət müdafiəsi* üçün tədbirlər görülməsinin məcburiliyi (CPM-in 123-cü mad)

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi cinayət-prosessual qanunvericilik müdafiə tərəfinə daxil olan iştirakçıların hüquq və azadlıqlarını geniş tənzim etmiş, həmçinin cinayət prosesində nümayəndəlik institutunun təsbit etməklə onun hüquqi çərçivəsini dəqiq müəyyən etmişdir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik iştirakçılarının Konstitusiyada təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarından irəli gələrək onların digər bir hüququnu – etiraz etmək hüququnu ayrıca fəsildə tənzim etmişdir.

Həmin fəsildə etirazın əsasları, tətbiqinin prosesual qaydası nəzərdə tutulmuşdur. Bu günkü mühazirəmizdə yuxarıda sadalanan məsələləri ətraflı aydınlaşdıraraq bir daha qanunvericiliyin demokratik təbiətinə şahid olduq.